

BORA ČOSIĆ

Mások

Van egy olyan elképzelés, hogy a kicsi lényt vonzza a külvilág, alig várja, hogy kijuthasson az utcára és ott futkározhasson. Ez elég nagy tévedés. A családom áttelepülését Zágrábból Belgrádba 1937-ben, öt éves koromban, valóságos katasztrófaaként éltem át. Nem értettem a szüleimet, miért tették ezt. Addig megvolt a saját gyereksarkom, autonóm kazah köztársaságom a szülői házban, a kerttel körülvelt egyemeletes épületben, és sehová sem kíváncsoztam onnan. Hiszen a gyermeki lény ebben a térben is létre tudja hívni saját alpesi látomását és saját ukrán rónaságát, mi szüksége volna egyébre. Erre nagydarab emberek jönnek, az összes székünket felrakják egy nagy kocsira és elviszik, ki tudja, hová. Két zajos belgrádi utca kereszteződésébe, három emelet magasságba, ahol fülsiketítő az utcazaj, számtalan lakó nyüzsgő, és számomra eladdig ismeretlen sietség uralkodik.

Minden költözködés száműzetés egy másik világba, idegen emberek közé. A gyermek Lukács nem köszönt a házuk vendégeinek, úgy vélte, nem ő hívta őket, semmi köze hozzájuk. Ugyanígy nem volt nekem közöm a szüleim döntéséhez, hogy másutt folytatják életüket, engem senki sem kérdezett erről. A gyermeki lélek is csak egy balyu, amit a többi holmival együtt feldobálnak az óriási kamionra, zöttyen, ahová zöttyen. Odazöttyent gyerek voltam, életünk új garnizonjába átvezényelt kicsi lélek, és ez ellen nem volt apelláta. Mert a gyerek a legalsó sarzsi a család katonai hierarchiájában, és némán köteles alávetni magát a felsőbb hatalom utasításainak.

Anyám az új házban kicsomagolta a holminkat, és szétrakosgatta az új térben, megpróbálta újra létrehozni a régi elrendezést. Ez nem sikerült. Mert másutt voltak az ablakok, kicsit magasabb volt a mennyezet, valami minduntalan elárulta, hogy nincs visszatérés a régihez. Mama az új térben sürgölődve folyton egy-egy fotelba ütközött, megváltoztak létezésünk dimenziói, és aminek ugyanolyannak kellett volna lennie, az is másmilyennek bizonyult.

Örültem, hogy a felnőttek is látják, mi történt. Hogy olyasféle kínos fordulat állt be, mint amikor egy süllyedő hajó utasai sebtében egy tutajra szállnak át. A másik helyre átköltözködő embereket hajótörötteknek látom. Átázva és kimerülten kievickéltek a partra, és most ott fekszenek a fövényen a napsütésben, és próbálnak feltápáskodni. Lehet, hogy ez a másik vidék paradicsomi sziget, mégis új és idegen. És eltelik egy kis idő, amíg ráeszmélünk, hogyan kerültünk

a dolgok efféle új bőségébe. Arra emlékszem, hogy anyám töprengve ül az asztalnál, sorra veszi, mi mindent kell tennie, hogy helyreálljon napjaink korábbi rendje, az egész sorsunk.

Megértettem, hogy valahol a közelben mindig is létezik egy másik élet, mely gyökeresen különbözik a régi életünktől, már-már az ellentéte annak. Mintha ez az élet tartalmazna valami önmagával ellentéteset, és elég egy fordulat, hogy az a másik, mélyben rejtőző kép megmutatkozzon. Ez azt jelenti, hogy ugyanezek a szekrények, könyvespolcok és papa foteljai egy másik változatot zártak magukba, mely csak az alkalomra várt.

Az utcán is ugyanez volt a helyzet. Mert amikor sétálni mentünk a szüleimmel, rá kellett eszmélnem, hogy nincs többé az ismerős park, a villamossínek és az alacsony házak a túloldalon, hanem egyszer csak egy folyó bukkant fel rengeteg hajóval, átellenben pedig egy hatalmas síkság, mintha egy másik, áttekinthetetlen és ismeretlen világ virradt volna fel. Össze kellett szednünk magunkat, hogy megtaláljuk a főutcat, és ezzel mintegy a jövőbe vezető utat. Elképzeltem, hogy ezek ugyanazok a zágrábi házak, csak máshogyan, más fényben látjuk őket; hogy ebben a városban minden a régi anyagból készült, csak újraépítették, mint egy földrengés után. Csupáncsak az utcák elrendezésén változtattak, és nekünk újra meg kellett tanulnunk, mi merre van ebben az új városban, és az életben is. Az ötéves, kicsi lény amúgy sem tudja, merre, de az anyjának tudnia illik, abban bíztam, hogy majd ő megmutatja a helyes utat.

Aztán barátok jöttek hozzánk, apa munkatársai, vidám, fiatal emberek, de valahogy furcsán beszéltek, és az addig jól ismert nyelvet egyszerre csak félig-meddig értettem. Mintha bolondok házába kerültem volna, mindenki ugyanúgy beszélt, mint addig, és mégsem, mintha két nyelv létezett volna, amelyek beszéd közben összeütköztek egymással, ez volt az első leckém a szerb és a horvát nyelv közötti, mégoly csekély eltérésekből. Ezen az új félnyelven beszéltek a péknél, a hentesnél és az illatszerboltban, ahová mama magával vitt, mi meg hajtogattuk a magunkét a tegnapi nyelvünkön. Azt hiszem, a hátunk mögött kinevettek minket. Azon töprengtem, melyik az igazi a két nyelv közül, és ezt ki fogja megmagyarázni nekünk. Mert egy közegnek, egy utcának, az utca egy házának mindig van hivatalos nyelve, és vannak félig-meddig eltérő dialektusai.

Volt két kis barátnőm, oroszok voltak. Az apjuk órásként dolgozott, az anyjuk meg csak főzte a teát, amit orosz módra, tányérból ittunk. Ezen az új környéken mindenütt voltak oroszok, mindegyik sajátos foglalkozást űzött. Vagy órákat javított, vagy betűket rakott a nyomdában, vagy zongorát hangolt. Lassacskán felfogtam, hogy szükség van más emberekre, akár oroszokra is, hogy ezt a sokféle mesterséget űzzék. A szomszédban lakó orosz nők gyönyörű kalapokat gyártottak, meg titokzatos lámpaernyőket, amelyek új megvilágításba helyezték a helyiségeket. Rémesen kicsavarták a nyelvet, mintha kényeskednének vagy kicsit részegek volnának. Voltak magyarok is. Főleg vízvezeték-szereléssel foglalkoztak,

és a villanyhoz is értettek kicsit. Az élet másmilyen lett, zavaros, és mégis vidám. Egy kicsit félttem, hogy teljesen elmerülünk az idegenek között, mert a mamám is elkezdett valahogy kicsavarva, új, belgrádiás módon beszélni.

Aztán észrevettem, hogy nagyon sokféle módon lehet beszélni ugyanabban a városban, és különféleképpen lehet viselkedni is. Egy fodrász, aki átellenben lakott, szeretett meztelenül járkálni a lépcsőházban, a környékbeli lányok sikoltoztak a réműlettől, vagy talán az élvezettől. Egy kövér hivatalnok egy emelettel fölöttünk folyton kiment az erkélyére, leengedte a nadrágját, és durrogatva kieresztette a beleiből a gázt, hogy a szemközt lakó szabót bosszantsa. Mama figyelmeztetett, hogy ne törődjek ezekkel a dolgokkal, de én úgy éreztem, hogy mindent számításba kell venni, ami körülöttünk van. Azon tűnődtem, hány különféle ember létezik a világon, és mivégre. A gyerekszobám kis köztársasága körs-körül felfeslett, a világ hívatlanul betódult az életembe. Nagyon megértem a kis Lukácsot, az idegenek minden gyereknek az idegeire mennek, nemcsak annak, aki a legnagyobb európai filozófusnak készül. Számtalan asszonyosság érkezett látogatóba anyámmal akkoriban, hihetetlen mennyiségű hülye és unalmas eseményről számoltak be, ami órákig tartott. Aztán a felnőttek késő estig kártyáztak, ami merő esztelenségnek látszott egy fiúcska szemében, de még sokkal rosszabb volt, hogy ezek az asztalunkat körülülő emberek idegennek, ismeretlennek látszottak, a korszak másféle lakóinak, akkori életem merőben véletlen kortársainak tűntek.

Azok is másmilyenek voltak, akik egy darab kenyérért kopogtattak be hozzánk. Anya egy tányér levest adott nekik, meg egy nagy ólomkanalat, amit külön a koldusok számára tartott. Akkor aztán leültek a lépcsőre, és eszegették a nekik szánt ebédet ezek a másmilyen emberek, akik nem terített asztalnál esznek, létezik tehát egy egész világ olyanokból, akik lépcsőházakban, pincékben vagy egyszerűen az utcán ebédelnek, maguk alá húzott lábbal, rájuk is úgy néznek, mint az idegenekre, mintha létezne egy egész nemzet, a szegényeké, ismeretlen országban született nyomorultaké. Nem értettem ekkoriban, hol lehet ez az ország, és hogy kerülnek onnan ide, miközénk. Anyám mindig nagyon figyelmes velük, mintha a miénket nem, csak a saját koldusnyelvüket értenék. Ezért aztán rövid mondatokat mond nekik, hogy minél könnyebben megértsék, mintha beteg volna az agyuk. Egy hétköznapi ember nem képes megérteni, hogyan jut odáig valaki, hogy a lépcsőn, a más tányérjából és a más kanálával kelljen ebédelnie, a külön neki tartogatott, nehéz ólomkanállal. Mintha ez az állapot egy ismeretlen betegség műve lenne, valami szegénykór, amit ki tudja, hol szedtek össze. Mintha a szegénység is úgy terjedne az addig egészséges és normális lakosság körében, mint a himlő vagy a köhögés. Engem vonzottak ezek az emberek, mert mindig tréfálgoztak velem, amikor előbújtam anyám háta mögül az ajtóban. Amellett reméltem, hogy amint végeznek a levestel, előadnak egy mutatványt csak nekem, kézen állnak, vagy eljátszanak valamit papírba csavart fésűn. Fag-

gattam anyámat, mikor leszünk szegények mi is, mert úgy véltem, hogy akkor sokkal érdekesebbek leszünk a magunk és mások számára is.

Aztán felfigyeltem azokra a nagyon sovány diákokra, akik a szobánk sarkában összebújva sugdolóztak a fiatal nagynénémmel, később meg halkán egy dalt énekeltek, talán oroszul. Gondoltam, hogy ez tilos. Mama egy idő után mama kivitt a szobából, észrevettem, hogy valaki folyton megpróbál elválasztani a valóságban zajló legérdekesebb eseményektől, amelyekben bizonyos más emberek fontos és érdekes szerepet játszanak. Most, amikor végre érdekelni kezdett a mások élete, éreztem, hogy erővel megpróbálnak engem elkülöníteni a másik szobában, és mihelyt ez sikerült, ott a zárt ajtó mögött kezdetét veszi az érdekes, titokzatos, más-milyen életük. Nem tudtam, hogyan érhetném el, hogy legalább néha beengedjenek abba a szobába, ahol a más-milyen élet zajlik. Később neszt vettem, hogy ez a város különböző részein folyik, rejtett zugokban és elsötétített szobákban gyakran ülnek együtt nagyon fiatal emberek, lehalkított hangon olvasnak fel zsírosra fogdosott, aláhúzatással tarkított könyvekből, aztán megállapodnak, ki tudja miről, és ki ellen. Ezáltal bebizonyosodott, hogy két teljesen külön világ létezik, az egyik, amelyik kávéházakban ül, az utcán járkál és ügyeket intéz a hivatalokban, és a másik, a titkos körök rejtett világa, amelyik arra készül, hogy ezt az egész kávéházban és hivatalban üldögélést, ezt az értelmetlen utcai sétálgatást a levegőbe röptse, és a legmagasabb épület tetejére kítűzze azt a vörös zászlót, amit én nem értek.

A háború előtti években gyermeki lelkemnek az marad, hogy egyre inkább bezárkózzon mások előtt, szeszélyessé és hallgataggá válok, mintha nekem is volna egy konspiratív sejtem, saját köröm, amelyben önmagammal szövetkezem, hogy végrehajtsam az élet legfontosabb fordulatát, a felnőtté válást. Ebbe később olyan emberek avatkoznak bele, német megszálló katonák, orosz felszabadítók, akiknek nem csupán a nyelve különös, hanem a megjelenése, a szokásai és a gondolkodásmódja is.

A kommunizmus idején ismét másféle, meglehetősen zárkózott, szigorú emberek bukkantak fel. Miután elfoglalták irodáikat, parancsnokságaikat és minisztériumaikat, nem volt könnyű a közelükbe férkőzni, a lakosság, a hétköznapi emberek egy ideig kitértek előlük, amikor pedig elkerülhetlenné vált az érintkezés, polgártársaim az ismert hízelkedő modorhoz folyamodtak. A polgári osztály két szélsőségbe esik, vagy állig begombolkozik a másikkal szemben, vagy, kedvezőtlen körülmények között, előveszi ezt a pragmatikus, hazugul alázatokodó hangot. Fiatalkoromban így vált világossá, hogy közös történelmünkben ismét egy addig ismeretlen embertípus jelent meg: kissé felfuvalkodott, látszólag magabiztos személyeké, akik valójában szüntelen feszültségben éltek, mintha egyáltalán be sem fejeződött volna a háború, és bármelyik pillanatban tüzet nyithatna valaki egy sarok mögül. Megismerkedtem néhányal közülük, az egyik jobban szeretett a földön aludni, a másik soha nem vetkőzött le éjszakára, csak

a csizmáját húzta le. Azt hiszem, ezek az emberek attól féltek, hogy csak ideiglenesen élnek a városban, váratlanul bármikor más parancsot kaphatnak, vagy repülőgépek bombázhatják a várost, akármi megeshet, nem szabad tehát levetkőzni éjszakára.

Később ez a kép lassan változni kezd, onnan kezdve, hogy az egyik ilyen jövevény feleségül veszi a fiatal nagynénémet, otthon is elkezdődik a keveredés, mint sok más családban. A mások lassacskán a közös élet részévé válnak, még ha fenntartják is szigorukat és némelykor elutasító magatartásukat környezetükkel szemben. Ekkortájt a polgárság egy része is átalakul ilyen másfajta emberré, a jó házból való lányok, elkülönülve a hétköznapi világtól, ezredeseikkel, igazgatóikkal és minisztereikkel átköltöznek az új hatalom, a luxus és a privilégiumok azí-lumába, a Milovan Đilas által leleplezett új osztály élni kezdi elkülönült életét. Arra emlékszem, milyen üres volt ekkoriban a főváros, különösen nyaranta. Amikor a tábournokok és újdonsült hölgyeik a zárt üdülőhelyeken, a jövő számára fenntartott paradicsomi tájakon tartózkodnak, az elszegényedett és gazdátlan maradék népség pedig az izzó nyári utcákat rója, ahol semmi sincs. Lassan nő az emberek elégedetlensége, az egyenlőség álma összetört, a pokol a többiek. Ezt nem valami reakciós hirdette, hanem a baloldal jelentős írója, Sartre.

Kiderült (akkori önmagam számára is), hogy az emberi sorsnak, mindegyiknek külön-külön, megvan a maga egyedi értelme, amiképpen minden emberi test a saját egyedi szagát hagyja maga után. Ez megtestesülésem védjegye, amiképpen a saját eszméim sem illenek senki máséhoz.

A legkorábbi időktől emlékszem erre, a gyanúra mások részéről, amit már egész fiatal lényként éreztem megnyilvánulni magam iránt. Kisiskolás koromtól észrevettem társaim különbözőségét, mindegyik külön földrész volt, bajosan lehetett ezt a miniatúr világot néhány párhuzamos padsorban elrendezni. Volt néhány csodálatos tárgyam, apám külföldi ismerősétől kaptam egy különleges író-táblát, nem fekete volt, amihez kréta kell, hanem fehér, és közönséges ceruzával lehetett írni rá. Ez a tábla hatalmas irigységet váltott ki társaimból, akárcsak a kabátka, amit egy amerikai rokonuktól kaptam. Arra a tiszta fehér táblára, fekete vonalakkal, mintha egy zászlóshajó köteleiből formálták volna ki, fel volt írva a sorsom, a különállás. De a leglényegesebb az volt, hogy bár egy évvel korábban kezdtem az iskolát, tudtam már írni és olvasni, és ezzel eldőlt, hogy sorsom a kiközösítettség lesz. Másik városból jöttem, szerény kereskedősegédi családból, de balszerencsémre tudtam azt, amit mások nem, ami társaimból leírhatatlan dühöt váltott ki. Az osztályunkba járt a belgrádi tanácselnök kövér kislánya, luxuskocsival hordták reggelente, a szája mindig maszatos volt a reggelire evett tojástól, az ódium mégis nekem jutott, az idegenből érkezett kis gnómnak, aki már az első nap ismert minden betűt. Más voltam a számukra, és ők is az én számomra. Azon az ismeretlen anyagból, valószínűleg műanyagból készült táblán ott állt az életrajzom, egy részben saját neurózisa, részben a világ általános pszichopatoló-

giai állapota miatt elidegenedett lényé. Mert a világ bolond, hiszen a bolygószerte megannyi fejben kavargó millió eszme egységes és egyeztetett rendszer helyett csak általános skizofréniát eredményez. „A mai társadalomban”, írta Pessoa, „nem lehetséges, hogy egy embercsoport, legyen minden tagja mégoly jó szándékú és kizárólag a szabadság megvalósítására törekvő, közösen cselekedjen, és ne zsarnokságot hozzon létre, ne semmisítse meg a gyakorlatban mindazt, amire elméletben törekszik, hogy szándéka ellenére ne rombolja le a lehető legteljesebb mértékben azokat a célokat, amelyeket elérni igyekszik. Arra volna szükség, hogy mind közös célért munkálkodjunk, de külön-külön.” Nabokov, a keserű humorista ismeretlenül is megtoldja ezt a maga május elsejei jelszavával: „Világ proletárjai, oszlojtatok!”

Az egyes emberi esettel, mint az enyém, az a baj, hogy a mások többen vannak, mint én magam. Így aztán sorsom további alakulása folyamán a mensevik státust, kisebbségi helyzetemet kellett rögzítenem. Mint minden egyén, én is a kisebbségi frakció hangja vagyok az egyformaság hatalmas szovjetjében. És senki nem képes a kollektív vélemény Leninjét túlharsogni a maga gyöngye esetével a karzatról. Ez az érzés később még erősödött. És kisebbségi létezésem egyre nehezebbnek bizonyult egy olyan közösségben, amelyik nagymértékben közös álláspontokhoz ragaszkodott. Így mássá, semmire sem való szakadárá, disszidensé váltam a többiek számára.

Azonban abból, hogy kisebbségben vagyok, mondta Krleža, a horvát költő, még nem következik, hogy nincs igazam. Ellenkezőleg, a legújabb történelem éppen arról tanúskodik, hogy a bolsevik sokaság gyakran téved.